

KATARZYNA HOLY

ALTERNATYWNE MECHANIZMY ROZLICZANIA ZBRODNI NA PRZYKŁADZIE TIMORU WSCHODNIEGO

Odkąd w prawie międzynarodowym ugruntowała się zasada odpowiedzialności karnej jednostek, społeczność międzynarodowa usiłuje znaleźć uniwersalne i powszechnie akceptowalne rozwiązanie tak, by sprawcy najokrutniejszych zbrodni nie uniknęli kary. Dążenia te przejawiały się w procesach norymberskich, tworzeniu trybunałów *ad hoc* oraz trybunałów hybrydowych, natomiast długo oczekiwany efekt w postaci powołania stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego osiągnięto dopiero w roku 1998. Jednocześnie, trudności i niepowodzenia tradycyjnego wymiaru sprawiedliwości spowodowały konieczność wykształcenia się metod alternatywnych, łączących elementy zarówno sprawiedliwości retributywnej, jak i sprawiedliwości restoratywnej. Realizacja tych założeń znalazła odzwierciedlenie m.in. w licznie powoływanych na świecie komisjach prawdy, programach reparacyjnych dla ofiar, czy też procesach lustracyjnych. Należy również podkreślić, że tego typu rozwiązania często stanowiły kompromis pomiędzy forsowaniem odpowiedzialności karnej sprawców za wszelką cenę a całkowitym odstąpieniem od ich ukarania poprzez zastosowanie amnestii bezwarunkowych.

Wyzwolenie spod koszmaru indonezyjskiej okupacji, a następnie ogłoszenie niepodległości kraju w 2002 r. było momentem przełomowym w historii Timoru Wschodniego. Tym samym, konieczne stało się znalezienie sposobu pociągnięcia do odpowiedzialności winnych systematycznych pogwałceń praw człowieka w okresie długoletniej inwazji. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego, a zwłaszcza zagadnienia sprawiedliwości tranzytywnej, zaskakuje liczba zastosowanych w tym kraju mechanizmów rozliczania zbrodni. W Timorze Wschodnim powołano bowiem nie tylko jeden z pierwszych „umiędzynarodowionych” składów sądzących, ale funkcjonowały tam również komisje prawdy oraz innego rodzaju instytucje śledcze. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie tychże mechanizmów wraz z oceną ich skuteczności oraz wpływu na proces pojednawczy w kraju.

I. Geneza konfliktu

W wyniku „rewolucji goździków”, która wybuchła w Portugalii w kwietniu 1974 r., Timor Wschodni¹ definitywnie uwolnił się spod portugalskich wpływów.

¹ Timor Wschodni od XVI wieku był kolonią portugalską, a następnie na mocy rezolucji

Wyłaniające się od tego momentu ruchy niepodległościowe wkrótce doprowadziły do wojny domowej. Konflikt wewnętrzny stał się pretekstem dla Indonezji, która w grudniu 1975 r. dokonała napaści, rozpoczynając tym samym długoletnią okupację kraju. Rok później ogłoszono aneksję i ustanowienie Timoru Wschodniego indonezyjską prowincją, co jednak spotkało się z ostrymi protestami i brakiem uznania ze strony społeczności międzynarodowej². Do roku 1979 toczyły się starcia między siłami indonezyjskimi a timorskim ruchem niepodległościowym FRETILIN (*Frente Revolucionária do Timor Leste Independente*). Skutkiem trwającej aż do roku 1999 okupacji były masowe naruszenia praw człowieka, w następstwie których śmierć poniosło niemal 200 tysięcy mieszkańców Timoru (co stanowiło ok. 1/3 całej populacji)³. Punktem zwrotnym w historii kraju było obalenie w 1998 r. prezydenta Indonezji, generała Hadji Suharto i wybór na to stanowisko Jusufa Habibie. Nowy prezydent ogłosił referendum niepodległościowe, a 5 maja 1999 r. pod auspicjami ONZ, Timor i Indonezja zawarły porozumienie co do zasad jego przeprowadzenia⁴. W sierpniu, wbrew indonezyjskim naciskom, prawie 80% społeczności opowiedziało się za ogłoszeniem niepodległości kraju. Odpowiedzią na wynik referendum było rozpoczęcie przez Indonezję skrupulatnie zaplanowanego odwetu. Rezultatem systematycznych aktów przemocy były masowe deportacje mieszkańców, głównie do Timoru Zachodniego, śmierć ponad tysiąca osób (wśród zabitych znaleźli się również funkcjonariusze ONZ), zniszczenie ok. 70% budynków, gwałty, tortury, podpalenia i rabunki⁵.

W reakcji na te tragiczne wydarzenia, we wrześniu 1999 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ (dalej: RB) powołała misję pokojową pod dowództwem australijskim — INTERFET (*International Force for East Timor*)⁶ z zadaniem pomocy w przywróceniu pokoju i bezpieczeństwa w kraju. Efektem jej działań było przekazanie 27 września 1999 r. przez Indonezję władzy Timorowi Wschodniemu. Następnie, rezolucją z 25 października 1999 r. RB ustanowiła Administrację Tymczasową ONZ w Timorze Wschodnim (*UN Transitional Administration in East Timor*, dalej: UNTAET)⁷, wyposażoną w bardzo rozległe kompetencje, której celem była kompleksowa budowa struktur państwowych. Na czele UNTAET stanął Sergio Vieira de Mello — Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ, pełniący jednocześnie funkcję Tymczasowego Administratora.

Zgromadzenia Ogólnego ONZ (dalej: ZO) został w 1960 r. ustanowiony terytorium powierniczym pozostającym pod administracją Portugalii. Zob. Rezolucja ZO 1542 (XV), 15.12.1960.

² Zob. Rezolucje RB S/Res/384 (1975), 22.12.1975; S/Res/389 (1976), 22.04.1976; Rezolucja ZO 31/53 (1976), 1.12.1976.

³ J. Kingston, *Balancing justice and reconciliation in East Timor*, „Critical Asian Studies” 2006, nr 3, s. 271.

⁴ Agreement between the Republic of Indonesia and the Portugese Republic on the Question of East Timor, 5.05.1999, tekst porozumienia dostepny na stronie internetowej: http://www.un.org/peace/etimor99/agreement/agreeFrame_Eng01.html

⁵ S. Katzenstein, *Hybrid Tribunals: Searching for Justice in East Timor*, „Harvard Human Rights Journal” 2003, nr 16, s. 248–249.

⁶ Rezolucja RB S/Res/1264 (1999), 20.09.1999.

⁷ Rezolucja RB S/Res/1272 (1999), 25.10.1999.

II. Mechanizmy rozliczania zbrodni

Działania podjęte w celu rozliczenia okresu przemocy toczyły się dwutorowo zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym. Pod naciskiem społeczności międzynarodowej, w październiku 1999 r. Sekretarz Generalny ONZ (dalej: SG), na wniosek Komisji Praw Człowieka, powołał Międzynarodową Komisję Śledczą (*International Commission of Inquiry on East Timor*)⁸ w celu dokładnego zbadania przyczyn niedawnych wydarzeń. Następnie, w listopadzie 1999 r. z podobną misją wysłano troje Specjalnych Sprawozdawców. Wyniki ich prac zawierały jednakową konkluzję — opublikowane raporty potwierdzały mianowicie odpowiedzialność oddziałów indonezyjskich za akty przemocy, wzywając jednocześnie do powołania trybunału międzynarodowego w celu osądzenia winnych⁹.

Równoległe, we wrześniu 1999 r. ustanowiono w Indonezji Narodową Komisję Śledczą (*National Commission of Inquiry on Human Rights Violations in East Timor; Komisi Penyelidik Pelanggaran HAM di Timor Timur*)¹⁰ w celu zgromadzenia informacji o pogwałceniach praw człowieka popełnionych podczas okupacji. Wydany w styczniu 2001 r. raport, uznał odpowiedzialność indonezyjskich funkcjonariuszy rządowych oraz sił bezpieczeństwa. Co niezwykle istotne, opublikowano także nazwiska 33 osób ponoszących odpowiedzialność, a także zalecono powołanie w Indonezji specjalnego sądu w celu osądzenia sprawców¹¹. Ówczesny prezydent Indonezji, Abdurrahman Wahid wyraził wolę przeprowadzenia procesów na miejscu. Do tego stanowiska przychylił się SG Kofi Annan zapowiadając, że pierwszeństwo powinien mieć krajowy system wymiaru sprawiedliwości, a dopiero jeśli zawiedzie on oczekiwania na uczciwe i transparentne procesy, powołany zostanie trybunał o charakterze międzynarodowym¹². W konsekwencji, w sierpniu 2001 r., dekretem prezydenta Megawati Sukarnoputri, powołany został w Dżakarcie Trybunał *ad hoc* ds. Praw Człowieka (*Ad-Hoc*

⁸ Commission on Human Rights Resolution 1999/S-4/1, 27.09.1999, tekst w: [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.RES.1999.S-4.1.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.RES.1999.S-4.1.En?Opendocument).

⁹ Zob. Report on the Joint Mission to East Timor by the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on Extrajudicial, Summary, or Arbitrary Executions, the Special Rapporteur of the Commission on the Question of Torture, and the Special Rapporteur of the Commission on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, A/54/660, 10.12.1999, tekst w: <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/6fae6dad5614a51c80256865005b729a?Opendocument>; Report of the International Commission of Inquiry on East Timor to the Secretary-General, UN. Doc. A/54/726, S/2000/59, 31.O 1.2000, tekst w: [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.54.726,+5.2000.59.En](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.54.726,+5.2000.59.En).

¹⁰ Została ona ustanowiona na mocy rezolucji Narodowej Komisji Praw Człowieka. Zob. National Commission for Human Rights' Resolution No. 770/TUA/IX/99 of September 22, 1999, amended by Resolution No. 797/TUA/X/99 of October 22, 1999. Mandat Komisji obejmował jedynie okres od stycznia do września 1999 r., przedłużony następnie do 31 stycznia 2000 r. Zob. Resolution from the Chairman of KOMNASHAM No. 857/TUA/XII/99 dated 29 December 1999.

¹¹ Executive Summary Report on the investigation of human rights violations in East Timor. Jakarta, January 31, 2000, tekst w: www.etan.org/news/2000a/3exec.htm.

¹² P. Akhavan, *Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?*, „The American Journal of International Law” 2001, nr 95, s. 28–19.

Human Rights Court)¹³, jednak ze względu na zupełny brak woli politycznej do osądzenia winnych, całkowicie zawiódł on pokładane w nim nadzieje¹⁴.

1. Specjalne Panele Sądzące i Jednostka ds. Zbrodni

Wymiar sprawiedliwości w Timorze Wschodnim po okresie długoletniej okupacji wymagał odbudowy niemal od podstaw. Mocą zarządzenia UNTAET nr 2000/11¹⁵ powołane zostały sądy okręgowe oraz sąd apelacyjny. Następnie, zarządzeniem z 6 czerwca 2000 r. utworzono specjalne panele sędziów (tzw. Specjalne Panele Sądzące ds. Zbrodni, dalej: Panele)¹⁶, posiadające wyłączną jurysdykcję nad zbrodniami, w postaci dwóch składów sądzących w ramach Sądu Okręgowego oraz jednego w ramach Sądu Apelacyjnego w Dili¹⁷. W ich skład wchodziło dwóch sędziów międzynarodowych i jeden sędzia krajowy. W sprawach szczególnej wagi panele w ramach Sądu Apelacyjnego miały mieć skład pięcioosobowy (3 sędziów międzynarodowych i 2 krajowych)¹⁸.

Jednocześnie, zarządzeniem UNTAET nr 2000/16 utworzony został Publiczny Urząd Prokuratury, złożony z Biura Prokuratora Generalnego (*Office of the General Prosecutor*, dalej: OGP) oraz biur okręgowych¹⁹. OGP składało się z 2 jednostek — ds. przestępstw pospolitych oraz ds. zbrodni²⁰. Tzw. jednostka ds. zbrodni (*Serious Crimes Unit*, dalej: SCU)²¹, posiadająca w swoim składzie niemal

¹³ Presidential Decree 53 of 2001, April 23, 2001; Presidential Decree 96 of 2001, August 1, 2001.

¹⁴ Jurysdykcja *ratione loci* Trybunału obejmowała zaledwie 3 z 13 dystryktów Timoru Wschodniego (Dili, Liquica, Suai), jurysdykcja *ratione temporae* tylko 2 z 10 miesięcy trwania przemocy po ogłoszeniu wyników referendum (kwiecień i wrzesień 1999 r.). Procesy rozpoczęły się w marcu 2002 r., a zakończyły w sierpniu 2003 r. Z 18 oskarżonych (nie znalazł się wśród nich generał Wiranto mimo, że został wymieniony w raporcie Komisji Indonezyjskiej wśród jednostek ponoszących największą odpowiedzialność), 16 zostało uniewinnionych. Jedyną osobą, która poniosła odpowiedzialność przed Trybunałem był Euricco Guterres, skazany na 10 lat pozbawienia wolności za zbrodnie przeciwko ludzkości, pozostali otrzymali lżejszy wymiar kary. Warto też dodać, że jednym z podstawowych mankamentów był fakt, iż procesy przed Trybunałem budziły poważne wątpliwości co do zgodności z zasadami uczciwego procesu. Należy natomiast zwrócić uwagę, że Trybunał odwoływał się do definicji zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK), wcześniej inkorporowanych do prawa indonezyjskiego (*The Law on Human Rights Courts*, Law 2000/26). Zob. S. de Bertodano, *East Timor: Trials and Tribulations* [w:] C.P.R. Romano, A. Nollkaemper, J.K. Kleffner (eds.), *Internationalized Criminal Courts and Tribunals*, Oxford 2004, s. 92–96; Amnesty International, *Indonesia & Timor-Leste. International responsibility for justice*, AI Index: ASA 03/001/2003, s. 4, tekst w: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA03/001/2003/en/ae0da82e-d70d-11dd-b0cc-fU860013475/asa030012003en.pdf>.

¹⁵ UNTAET Regulation No. 2000/11 on the Organization of Courts in East Timor, 6.03.2000.

¹⁶ UNTAET Regulation No. 2000/15 On The Establishment Of Panel With Exclusive Jurisdiction Over Serious Criminal Offences, 6.06.2000.

¹⁷ Ibidem, Sekcje 1.1–1.2.

¹⁸ Ibidem, Sekcje 22.1–22.2.

¹⁹ UNTAET Regulation No. 2000/16 on the Organization of The Public Prosecution Service in East Timor, 6.06.2000.

²⁰ Ibidem, Sekcja 5.1.

²¹ Jeszcze przed powołaniem Paneli oraz SCU, śledztwa w sprawach zbrodni prowadzone były przez Jednostkę ds. Praw Człowieka (*Human Rights Unit*), działającą w ramach UNTAET.

wyłącznie funkcjonariuszy międzynarodowych, powstała w celu prowadzenia postępowań przygotowawczych i wnoszenia aktów oskarżenia przeciwko sprawcom zbrodni²². Zainicjowała ona pracę w lipcu 2000 roku.

Do jurysdykcji *ratione materiae* Sądu Okręgowego w Dili należały zarówno zbrodnie międzynarodowe — ludobójstwo, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i tortury, jak i przestępstwa krajowe — zabójstwo oraz przestępstwa seksualne²³. Definicje zbrodni międzynarodowych zostały niemal dosłownie zaczerpnięte ze Statutu MTK, z kolei przestępstwa krajowe definiowane były na podstawie indonezyjskiego kodeksu karnego²⁴. Jurysdykcja Paneli obejmowała „hybrydę” prawa krajowego oraz międzynarodowego — stosowane miało być prawo wewnętrzne Timoru, a kiedy będzie to stosowne — traktaty i uznane zasady prawa międzynarodowego, obejmujące także uznane zasady międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych²⁵. Wprowadzono także kodeks regulujący sposób i zasady postępowania karnego²⁶.

Jeśli chodzi o jurysdykcję *ratione personae i ratione loci*, to nad zbrodniami międzynarodowymi Panele posiadały jurysdykcję uniwersalną, miały więc sądzić takie przestępstwa bez względu na to, czy zostały one popełnione na terytorium Timoru Wschodniego, przez obywatela tego państwa, czy też przeciwko jego obywatelowi²⁷. Natomiast w odniesieniu do przestępstw prawa krajowego, Panele były wyłącznie właściwe tylko w przypadku ich popełnienia między 1 stycznia 1999 r. a 25 października 1999 r.²⁸

Ze względu na poważne problemy z obsadzeniem stanowisk, przez dłuższy czas funkcjonował tylko jeden panel²⁹. Brakowało zarówno wykwalifikowanych

²² Zgodnie z Sekcją 17.1 zarządzenia, w przypadku popełnienia zbrodni, prokuratorzy okręgowi mieli obowiązek powiadomienia Zastępcy Prokuratora Generalnego ds. Zbrodni.

²³ UNTAET Regulation No. 2000/15, Sekcja 1.3.

²⁴ C. Reiger, *Hybrid attempts at accountability for serious crimes in Timor Leste* [w:] N. Roht-Arriaza, J. Mariezcurrena, *Transitional Justice in the Twenty-First Century. Beyond Truth versus Justice*, Cambridge 2006, s. 150.

²⁵ UNTAET Regulation No. 2000/15, Sekcja 3.1. Treść przepisu dotycząca stosowania prawa międzynarodowego jest wysoce nieprecyzyjna. Z uwagi na fakt nawiązania do postanowień Statutu MTK zarówno w przypadku definicji zbrodni, katalogu praw oskarżonego, jak i form popełnienia przestępstw wydaje się, że również w tej sytuacji można było odwołać się do jego przepisów w tym zakresie, uwzględniając także pomocniczo doświadczenia wcześniejszych międzynarodowych trybunałów karnych oraz orzeczenia sądów krajowych. Tak np. S. Linton, *Cambodia, East Timor and Sierra Leone: Experiments in International Justice*, „Criminal Law Forum” 2001, nr 12, s. 207.

²⁶ Zob. UNTAET Regulation No. 2000/30 on Transitional Rules of Criminal Procedure, 25.09.2000.

²⁷ Był to pierwszy przypadek, kiedy trybunał międzynarodowy został wyposażony w tak szeroki mandat. Wprawdzie można by spierać się, czy jurysdykcja uniwersalna nie była uprawnieniem zbyt daleko idącym, to jednak należy pamiętać, że Panele nie potrafiły z niego odpowiednio skorzystać.

²⁸ UNTAET Regulation No. 2000/15, Sekcje 2.1–2.3. Warto zaznaczyć, że tak wąski zakres jurysdykcji spotkał się z krytyką samych mieszkańców Timoru, którzy optowali za objęcie mandatem Paneli całego okresu indonezyjskiej okupacji. Zob. S. Linton, *New approaches to International justice in Cambodia and East Timor*, „International Review of the Red Cross” 2002, nr 845, vol. 84, s. 106.

²⁹ Pierwszy z Paneli rozpoczął działalność z początkiem 2001 r., a drugi dopiero w listopadzie tego roku.

prawników, jak i personelu administracyjnego oraz tłumaczy, nie wspominając już o podstawowym wyposażeniu³⁰. Problem stanowił też brak obrońców z urzędu. Dopiero we wrześniu 2002 r. powołano specjalną jednostkę (*Defence Lawyers Unit*)³¹.

Pierwszym procesem toczącym się przed Panelami za zbrodnie była tzw. sprawa *Los Palos*³². Przez sam Trybunał uznana została za sukces, nie uniknęła natomiast krytyki ze strony organizacji praw człowieka z uwagi na nieprzestrzeganie międzynarodowych standardów rzetelnego procesu³³. Z kolei w lutym 2003 r. SCU wystąpiła z aktem oskarżenia przeciwko 8 wysoko postawionym oficerom indonezyjskim, wśród których znalazł się generał Wiranto, były Minister Obrony oraz dowódca sił zbrojnych, oskarżony o zbrodnie przeciwko ludzkości. Co jednak niepokojące, Wiranto w owym czasie nadal był ważną figurą polityczną, miał nawet zamiar kandydować na urząd prezydenta. Niestety, wyrażając dezaprobatę wobec ścigania dowódców indonezyjskich, prezydent Timoru Wschodniego, Xanana Gusmao uznał, że nie leży to w interesie przyszłych relacji timorsko-indonezyjskich; podobną postawę prezentował timorski Prokurator Generalny Longuinhos Monteiro³⁴.

Co istotne, Panele nie były nadrzędne nad sądami krajowymi, nie mogły też domagać się wydania podejrzanych, przebywających w innych państwach. Z tego względu, obok zasygnalizowanych już problemów kadrowych i finansowych, kolejnym poważnym mankamentem timorskiego wymiaru sprawiedliwości był brak współpracy ze strony Indonezji, na terytorium której schronienie znalazła duża grupa sprawców ponoszących największą odpowiedzialność. 6 kwietnia 2000 r. pomiędzy rządem Indonezji a UNATET zostało podpisane specjalne porozumienie³⁵, mające na celu uregulowanie wzajemnej wymiany informacji oraz współpracy w prowadzeniu dochodzeń i postępowań sądowych, w tym przekazywanie podejrzanych na żądanie drugiej strony. W rzeczywistości jednak porozumienie okazało się całkowitą fikcją, o czym świadczy choćby fakt odmowy uznania go za wiążące przez parlament indonezyjski³⁶.

³⁰ Warto zwrócić uwagę, że sędziowie krajowi często narzekali na nierówne traktowanie i ignorancję kadry międzynarodowej wobec ich praktyk narodowych. Zob. M. Chiam, *Different Models of Tribunals* [w:] D.A. Blumenthal, T.L.H. McCormack (red.), *The Legacy of Nuremberg: Civilising Influence or Institutionalised Vengeance?*, Leiden 2008, s. 215

³¹ C. Reiger, M. Wierda, *The Serious Crimes Process in Timor-Lest: In Retrospect*, International Center for Transitional Justice, March 2006, s. 26–28, tekst w: <http://www.ictj.org/static/Prosecutions/Timor.study.pdf>.

³² Zob. *The Prosecutor v. Joni Marques et al. Case No. 09/2000, Judgment*, 11.12.2001.

³³ M. Bohlander, *International criminal justice: a critical analysis of institutions and procedures*, London 2007, s. 53.

³⁴ S. de Bertodano, op. cit., s. 84–85.

³⁵ Memorandum of Understanding between the Republic of Indonesia and the United Nations Transitional Administration in East Timor regarding cooperation in Legal, Judicial and Human Rights Related Matters (MOU), 6 April 2000.

³⁶ M. Hirst, H. Varney, *Justice Abandoned? An Assessment of the Serious Crimes Process in East Timor*, International Center for Transitional Justice, June 2005, s. 16, tekst w: <http://www.ictj.org/images/content/1/2/121.pdf>.

2. Komisja Recepcji, Prawdy i Pojednania

Z uwagi na niepowodzenie mechanizmów tradycyjnego wymiaru sprawiedliwości, konieczne było znalezienie rozwiązania alternatywnego. Komisja Recepcji, Prawdy i Pojednania (*Comissao de Acolhimento, Verdade e Reconciliacao*, dalej: KRPiP) została powołana zarządzeniem UNTAET z dnia 13 lipca 2001 r.³⁷ w celu uzupełnienia działalności Specjalnych Paneli. Miała prowadzić prace przez 2 lata od momentu wyboru komisarzy z możliwością przedłużenia tego okresu o 6 miesięcy³⁸. Celem Komisji było m.in.:

- przeprowadzenie dochodzenia i ustalenie prawdy o naruszeniach praw człowieka³⁹, które miały miejsce w trakcie politycznego konfliktu w Timorze Wschodnim w okresie od 25 kwietnia 1974 r. do 25 października 1999 r.,
- informowanie o naturze i przyczynach tychże wydarzeń,
- ujawnienie praktyk postępowania organów państwowych oraz organizacji pozapaństwowych, by zapobiec naruszeniom praw człowieka w przyszłości,
- przekazywanie przypadków naruszeń praw człowieka do OGP celem wszczęcia postępowań karnych przeciwko ich sprawcom,
- promowanie pojednania, poszanowania praw człowieka i pomoc w przywróceniu godności ofiarom,
- wspieranie reintegracji jednostek, które popełniły przestępstwa mniejszej wagi⁴⁰.

Komisja składała się z 7 komisarzy państwowych (5 mężczyzn i 2 kobiet) oraz 29 komisarzy regionalnych, nominowanych przez Tymczasowego Administratora po konsultacji z panelem złożonym z członków partii krajowych i organizacji pozarządowych. Wszyscy komisarze byli obywatelami Timoru⁴¹. Na czele Komisji stanął Aniceto Guterres Lopes.

Kompetencje Komisji były niezwykle szerokie, do jej głównych uprawnień należało:

- zwoływanie przesłuchań⁴² w sprawach związanych z dochodzeniem prowadzonym przez Komisję,

³⁷ UNTAET Regulation No. 2001/10 on the Establishment of a Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, UNTAET/REG/2001/10, 13.07.2001. Powstanie Komisji było poprzedzone konsultacjami w kraju — w marcu 2000 r. odbyła się konferencja Narodowej Komisji Politycznej, która zdecydowała o konieczności powołania komisji prawdy.

³⁸ UNTAET Regulation No. 2001/10, Sekcje 2.3–2.4. Mandat został następnie przedłużony do łącznego okresu 39 miesięcy.

³⁹ Zgodnie z definicją zawartą w Sekcji 1(c), naruszenia praw człowieka oznaczają: naruszenia standardów praw człowieka, naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego, a także czyny przestępcze popełnione w kontekście konfliktu politycznego w Timorze Wschodnim między 25 kwietnia 1974 r. a 25 października 1999 r.

⁴⁰ UNTAET Regulation No. 2001/10, Sekcja 3.1.

⁴¹ Ibidem, Sekcje 4.1–4.3. Warto wspomnieć, że komisarze regionalni nie mogli być spokrewnieni. Wprowadzono też 30% parytet dla kobiet. Zob. Sekcja 11.1.

⁴² Co do zasady przesłuchania były otwarte dla publiczności, chyba że istniały podstawy do ich przeprowadzenia przy drzwiach zamkniętych. Zob. Sekcje 16.1–16.5. Należy zwrócić uwagę na uregulowania dotyczące zasad prowadzenia przesłuchania, inkorporujące międzynarodowe zasady uczciwego procesu. I tak, świadek zeznający przed Komisją nie mógł być zmuszony do ujawnienia

- wzywanie świadków do stawienia i składania zeznań,
- wzywanie do wydania posiadanych dowodów istotnych dla prowadzonego dochodzenia,
- żądanie informacji od władz państwowych innych krajów i gromadzenie oświadczeń pokrzywdzonych, świadków i urzędów zagranicznych,
- prawo żądania informacji od właściwych władz państw trzecich, prowadzenie spotkań i przesłuchań w dowolnym miejscu w kraju lub, za zgodą Tymczasowego Administratora, za granicą (Sekcja 14.1).

Komisja miała ponadto prawo żądania wydania nakazu przeszukania przez sędziego śledczego Sądu Okręgowego w Dili (aczkolwiek sędzia mógł wydać taki nakaz tylko, jeśli istniały uzasadnione podstawy, że w ten sposób zostaną zdobyte istotne dowody w sprawie)⁴³. Mogła również delegować wykonanie swoich funkcji komisarzom regionalnym, którzy pozostawali jednak podporządkowani komisarzom krajowym i byli związani wskazaniem Komisji⁴⁴. Jak więc widać, uprawnienia Komisji były niezwykle rozległe, zwłaszcza na tle funkcjonujących w innych krajach komisjach prawdy⁴⁵.

Komisja rozpoczęła prace w 2002 r. i działała do roku 2005. Przeprowadziła 216 przesłuchań, w których uczestniczyło nawet do 40 tysięcy osób⁴⁶. Opublikowany w październiku 2005 r. raport pt. *Chega!*⁴⁷ (z portugalskiego: stop, dość) potwierdził naruszenie przez Indonezję podstawowej zasady prawa międzynarodowego, jaką jest zakaz użycia siły. Przypisał rządowi oraz indonezyjskim siłom bezpieczeństwa odpowiedzialność za śmierć od 100 tysięcy do 180 tysięcy mieszkańców Timoru, którzy zmarli w bezpośrednim wyniku inwazji i okupacji indonezyjskiej. Komisja uznała także, iż masowe naruszenia praw człowieka dokonane w trakcie okupacji stanowiły zbrodnie międzynarodowe. Wydane zostały liczne rekomendacje, Komisja zaapelowała m.in. o przedłużenie mandatu Specjalnych Paneli lub powołanie nowego trybunału przez RB na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych⁴⁸.

3. Współpraca Paneli z Komisją

Z uwagi na poniekąd konkurencyjny cel działalności obu instytucji, w przypadku równoległego funkcjonowania sądów oraz komisji o charakterze śledczym

informacji obciążających jego samego oraz swoich najbliższych i musiał być o tym prawie poinformowany. Wprowadzony został również zakaz dowodowy, obejmujący duchownych, obrońców oraz lekarzy. Ponadto, każdy zeznający przed Komisją miał prawo do obrońcy. Zob. Sekcje 17.1–17.5, 18.1, 25–26.

⁴³ Ibidem, Sekcje 15.1–15.10.

⁴⁴ Ibidem, Sekcja 19.1.

⁴⁵ Szerzej na temat komisji prawdy zob. m.in. P.B. Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, New York/London 2000; M. Freeman, *Truth Commissions and Procedural Fairness*, Cambridge 2006; R. Rotberg, D. Thompson (eds.), *Truth versus Justice, the Morality of Truth Commissions*, Princeton 2000.

⁴⁶ E. Stanley, *Torture, truth and justice: the case of Timor-Leste*, New York 2009 s. 114.

⁴⁷ *Chega!* Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, tekst w: <http://www.cavr-timorleste.org>.

⁴⁸ Ibidem, Part VIII, s. 5 i n.

istotną kwestią jest ustalenie warunków ich współpracy. Jest to zadanie niezwykle trudne, a Timor Wschodni był pierwszym krajem, który musiał zmierzyć się z tego typu sytuacją.

Sekcja 22.2 zarządzenia UNTAET powołującego KRPiP przewidywała, że Komisja nie może działać ze szkodą dla kompetencji zastrzeżonych dla Prokuratora Generalnego oraz Zastępcy Prokuratora Generalnego ds. Zbrodni, ani też wyłącznej jurysdykcji Paneli nad zbrodniami. Tak więc, pomimo intencji zapewnienia komplementarności obu instytucji, Komisja nie mogła ingerować w funkcje zastrzeżone dla organów wymiaru sprawiedliwości.

Zagadnieniem kluczowym było również uregulowanie zasad wzajemnej wymiany informacji. Należało zdecydować, czy materiał dowodowy zgromadzony przez Komisję może być dostępny dla Prokuratora. Gdyby w każdej, bez wyjątku, sytuacji było to możliwe, zostałaby podważona istota funkcjonowania Komisji, gdyż sprawcy nie mieliby jakiegokolwiek zachęty, by stawić się na przesłuchania. Z drugiej strony jednak, całkowita poufność informacji mogłaby doprowadzić do poczucia bezkarności i zamknąć drogę przyszłym procesom⁴⁹.

3.1. Społeczny Proces Pojednawczy w ramach Komisji Recepcji, Prawdy i Pojednania

Zarządzenie powołujące Komisję wprowadziło nieznaną dotąd, innowacyjną procedurę — Społeczny Proces Pojednawczy (*Community Reconciliation Process*, dalej: SPP), podczas którego miała miejsce ścisła współpraca Komisji z Biurem Prokuratora Generalnego. Program ten umożliwiał sprawcom przestępstw mniejszej wagi⁵⁰ uzyskanie immunitetu oraz pomoc w powrocie do społeczeństwa w zamian za dobrowolne przyznanie się do winy, złożenie wyczerpujących zeznań oraz dokonania odpowiedniego zadośćuczynienia. Pod żadnym pozorem jednak do SPP nie mogli być zakwalifikowani sprawcy zbrodni⁵¹.

Niniejsza procedura mogła być zainicjowana wyłącznie w sytuacji, gdy zainteresowana osoba przyznała się do popełnionych czynów i z własnej woli zdecydowała do programu przystąpić⁵². Wnioskodawca był wówczas zobowiązany wnieść pisemne oświadczenie zawierające:

- wyczerpujący opis popełnionych czynów,

⁴⁹ P. Burgess, *Justice and Reconciliation in East Timor. The Relationship Between the Commission for Reception, Truth and Reconciliation and the Courts* [w:] W.A. Schabas, S. Darcy, *Truth commissions and courts: the tension between criminal justice and the search for truth*, Dodrecht 2005, s. 144–146.

⁵⁰ Zarządzenie formułowało kryteria, według których dany czyn był klasyfikowany jako nadający się do SPP. Wśród dopuszczalnych znalazły się takie przestępstwa, jak: kradzież, napaść mniejszej wagi, podpalenie (o ile nie prowadziło do śmierci lub uszczerbku na zdrowiu), zabijanie zwierząt i niszczenie pól. Zob. UNTAET Regulation No. 2001/10, Schedule I, 1.

⁵¹ Ibidem, Schedule I, 4. Warto jednakże zasygnalizować, że niniejsze sformułowanie „pod żadnym pozorem” zostało następnie poprawione na „w zasadzie”. Zob. Sekcja 1 of the UNTAET Directive No. 2002/9 on Amending the Criteria for Determining Whether Offence Appropriately Dealt with in a Community Reconciliation Process, IJNTAET/DIR/2002/9, 18.05.2002.

⁵² Ibidem, Sekcja 22.4.

- przyznanie się do winy,
- wyjaśnienie związku popełnionych czynów z konfliktem politycznym w kraju,
- identyfikację społeczności, w ramach której wnioskodawca zamierza podjąć proces pojednania i reintegracji,
- wniosek o dopuszczenie do uczestnictwa w programie,
- wyrzeczenie się użycia siły jako środka osiągnięcia celów politycznych,
- własnoręczny podpis (Sekcja 23.1).

W momencie rozpoczęcia SPP, akta sprawy przesyłane były do Biura Prokuratora Generalnego i mogły być przez nie wykorzystane w celu późniejszego wszczęcia postępowania karnego przeciwko wnioskodawcy, o czym musiał on zostać wcześniej poinformowany (Sekcja 23.3). Prokurator w terminie 14 dni mógł zawiadomić Komisję, że sprawa zostanie przejęta przez SCU (Sekcja 24.6).

Po spełnieniu wymogów formalnych Komisja delegowała swoje kompetencje komisarzowi regionalnemu, który nominował członków oraz przewodził panelowi złożonemu z kilku (od 3 do 5) osób⁵³. Przed tak skompletowanym panelem przeprowadzane było przesłuchanie⁵⁴, a następnie zapadała decyzja co do rodzaju sankcji nakładanej na wnioskodawcę. Mogły to być prace społeczne, odszkodowanie, publiczne przeprosiny lub inny rodzaj skruchy⁵⁵. Gdy sprawca wyrażał na powyższe zgodę, sporządzany był pisemny protokół (*Community Reconciliation Agreement*), zawierający opis popełnionych czynów, przyznanie się do winy sprawcy, zobowiązanie do spełnienia obowiązków nałożonych przez Komisję oraz określony termin na ich realizację (Sekcja 27(8)). Jeżeli z kolei sprawca odmawiał wykonania tych obowiązków, Komisja mogła przekazać sprawę do OGP (Sekcja 27(9)). Co istotne, porozumienia kończące SPP były nadzorowane i rejestrowane przez Sąd Okręgowy, a niezastosowania się do decyzji Komisji stanowiło

⁵³ Ibidem, Sekcje 25–26.

⁵⁴ Należy wspomnieć, iż jeszcze przed okresem kolonialnym w Timorze Wschodnim rozwinęły się tradycyjne metody rozwiązywania sporów prowadzone przez lokalnych przywódców (*lia nain*), stosowane zamiast skorumpowanego indonezyjskiego wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z miejscowymi zwyczajami, liderzy byli odpowiedzialni za rozstrzyganie sporów w oparciu o stan faktyczny oraz przyjęte przez poprzedników zasady. Ten lokalny system sprawiedliwości znany był jako *adat*. Tradycyjne przesłuchania rozpoczynały się od symbolicznej ceremonii „rozkładania maty” (*nahe biti bot*), na której zasiadali sprawca oraz „sędziowie”, a mata nie mogła być zwinięta do czasu ukończenia procedury. Praktyka ta została następnie inkorporowana przez Komisję. Przesłuchaniom towarzyszyły również tradycyjne tańce i śpiewy, spożywanie wina, czy też składanie ofiar ze zwierząt. Pierwsze przesłuchanie w ramach SPP odbyło się 23 sierpnia 2002 r. w miejscowości Maumeta. Szerzej zob. B.S. Lyons, *Getting Untrapped, Struggling for Truths: The Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR) in East Timor* [w:] C.P.R. Romano, A. Nollkaemper, J.K. Kleffner (eds.), op. cit., s. 112–113; P. Burgess, *A new approach to restorative justice — East Timor's Community Reconciliation Processes* [w:] N. Roht-Arriaza, J. Mariezcurrena, op. cit., s. 189–190; P. McAuliffe, *East Timor's Community Reconciliation Process as a Model for Legal Pluralism in Criminal Justice*, „Law, Social Justice & Global Development Journal” 2008, nr 2, s. 6.

⁵⁵ UNTAET Regulation No. 2001/10, Sekcja 27.7. W praktyce sankcja ograniczała się najczęściej do symbolicznych przeprosin. Często też sprawcy byli zobowiązani do uczestnictwa w grupie przykościelnej, budowy lokalnych budynków, sadzenia drzew itp.

przestępstwo pospolite, za które groziła kara pozbawienia wolności do roku lub kara grzywny (Sekcje 29.1–30.2)). Osoba, która pomyślnie zakończyła program była zwalniana od odpowiedzialności karnej i cywilnej za popełnione czyny⁵⁶. Jeśli natomiast w trakcie przesłuchania okazywało się, że istnieją wiarygodne dowody na popełnienie przez wnioskodawcę zbrodni, Komisja była zobowiązana sprawę odroczyć i przekazać wszystkie posiadane dowody Prokuratorowi⁵⁷.

Zakończony w marcu 2004 r. Społeczny Program Pojednawczy okazał się niemałym sukcesem. Przyjęto zeznania ponad 1500 osób, 1371 sprawców pomyślnie ukończyło procedurę, a 85 spraw pozostało w OGP z możliwością prowadzenia dalszego postępowania, z których 18 zakończyło się następnie wyrokiem skazującym⁵⁸. Badanie przeprowadzone po zakończeniu działalności Komisji wykazało, że przeważająca większość wnioskodawców pozytywnie ocenia proces i są zadowoleni z jego rezultatów. Osoby pokrzywdzone z kolei poprzez uczestnictwo w procesie pojednawczym są w stanie wykazać lepsze zrozumienie dla motywów działań sprawców⁵⁹.

3.2. Wymiana informacji między Komisją i OGP

Zgodnie z zarządzeniem UNTAET nr 2001/10, Komisja była zobowiązana do ujawnienia posiadanych materiałów wyłącznie na żądanie Biura Prokuratora Generalnego⁶⁰. Musiały zostać również spełnione warunki określone w specjalnym porozumieniu⁶¹, zawartym pomiędzy obiema instytucjami. Były one następujące:

— Komisja ujawni zgromadzone przez siebie informacje, jeśli poufność świadków i ofiar zostanie zachowana w największym możliwym stopniu,

— OGP może domagać się tylko informacji, które są szczególnie istotne dla przeprowadzenia dochodzenia zainicjowanego już przez Prokuraturę niezależnie od informacji, których żąda od Komisji,

— OGP może dostarczyć Komisji informacji, które są istotne dla poznania prawdy tylko, jeśli nie spowoduje to uszczerbku dla toczącego się dochodzenia,

⁵⁶ Ibidem, Sekcja 32. Ważna była treść Sekcji 33, która stanowiła, że nic w niniejszym zarządzeniu nie daje prawa do przyznania immunitetu za czyny, które nie były przedmiotem zainteresowania Komisji.

⁵⁷ Ibidem, Sekcja 27.5. Oznaczało to, że wyczerpujące zeznania sprawców złożone w przeświadczeniu o pomyślnym ukończeniu programu pojednawczego, mogły być następnie bez żadnych przeszkód wykorzystane w procesie karnym. Wydaje się to być ewidentnym naruszeniem podstawowych gwarancji uczciwego procesu.

⁵⁸ M. Hirst, H. Varney, op.cit, s. 13.

⁵⁹ P. Burgess, *A new approach...*, op.cit., s. 194–195.

⁶⁰ UNTAET Regulation 2001/10, Sekcja 44.2.

⁶¹ Memorandum of Understanding between the Office of the General Prosecutor and the Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR) Regarding the Working Relationship and an Exchange of Information between the Two Institutions, 4 June 2002 za: B.S. Lyons, op. cit., s. 117–118. Podkreślić trzeba, że postanowienia niniejszego porozumienia mają zastosowanie wyłącznie do zbrodni.

ścigania albo poufności świadków i ofiar, a ponadto jest to zgodne z mandatem OGP⁶².

Zauważyć można więc, że prowadzone przez Komisję dochodzenie nie stało na przeszkodzie możliwości badania tej samej sprawy przez inny kompetentny organ. Co więcej, mandat Komisji nie obejmował najpoważniejszych przestępstw, trudno więc było zachęcić sprawców tych czynów do składania zeznań, jeśli nadal mogli być ścigani przez SCU.

4. Indonezyjsko-Timorska Komisja Prawdy i Przyjaźni

Komisja Recepcji Prawdy i Pojednania nie była jedyną komisją prawdy powołaną w celu badania okresu okupacji. Kolejną tego typu instytucją, choć o zupełnie odmiennym charakterze i niewielkim praktycznym znaczeniu była Indonezyjsko-Timorska Komisja Prawdy i Przyjaźni (*the Indonesia-Timor-Leste Commission of Truth and Friendship*). Powstała na mocy dwustronnego porozumienia podpisanego 14 grudnia 2004 r. na Bali przez prezydentów obu krajów, a jej kompetencje zostały uregulowane 9 marca 2005 r.⁶³ Do zadań Komisji należało przede wszystkim odkrycie i ujawnienie prawdy poprzez badanie dokumentów wydanych przez poprzednio działające instytucje, organizowanie przesłuchań, wydanie raportu oraz rekomendacji na przyszłość. Jej celem nadrzędnym było doprowadzenie do pojednania obu narodów. Mandat Komisji był niezwykle wąski, gdyż obejmował wyłącznie wydarzenia przed i tuż po konsultacjach z 1999 r., a więc nie brano pod uwagę pełnego okresu 24-letniej okupacji.

Komisja składała się z 10 osób — po 5 z każdego kraju, choć sposób nominacji komisarzy pozostawiał wiele do życzenia, jako że zostali oni wybrani za zamkniętymi drzwiami, bez jakiegokolwiek udziału społeczeństwa⁶⁴. Co istotne, Komisja nie koncentrowała swojej pracy wokół konfrontacji ofiar ze sprawcami, ale miała raczej stworzyć wspólny dla obu narodów obraz przeszłych wydarzeń. Skupiona była ponadto na odpowiedzialności instytucjonalnej, dlatego też mogła rekomendować zastosowanie amnestii wobec współpracujących z Komisją sprawców. Jako że Komisja nie rozróżniała pospolitych przestępstw od zbrodni międzynarodowych, oznaczało to możliwość gwarancji amnestii dla wszystkich, nawet najbardziej odpowiedzialnych jednostek. Ze względu na ten przepis, Sekretarz Generalny ONZ Ban Ki Moon zabronił zeznawania przed Komisją członkom misji pokojowej UNAMET. Nie przywiązywano ponadto wystarczającej wagi do zeznań ofiar, głównym celem miało być poznanie prawdy o konkretnych wydarzeniach, bez wyczerpującego wysłuchania osób składających zeznania.

⁶² Ibidem.

⁶³ Terms of Reference for The Commission of Truth and Friendship Established by The Republic of Indonesia and The Democratic Republic of Timor-Leste, tekst w: <http://www.etan.org/et2005/march/06/10tor.htm>.

⁶⁴ M. Hirst, *Too Much Friendship, Too Little Truth: Monitoring Report on the Commission of Truth and Friendship in Indonesia and Timor-Leste*, International Center for Transitional Justice, January 2008, s. 15–16, tekst w: <http://www.ictj.org/images/content/777772.pdf>.

Pięć z sześciu przesłuchań odbyło się w Indonezji, co spotkało się z podejrzeniami o manipulację⁶⁵.

15 sierpnia 2008 Komisja wydała raport pt. *Od pamięci ku nadziei*⁶⁶. Praca Komisji spotkała się z miażdżącą krytyką, zwracano uwagę na poświęcenie sprawiedliwości w imię korzyści politycznych i ekonomicznych obu państw. Dlatego też, z pewnym zaskoczeniem i ulgą przyjęto treść raportu przyznającego, że bojówki indonezyjskie systematycznie prowadziły działania wymierzone przeciwko obywatelom Timoru Wschodniego. Komisja zaleciła utworzenie Centrum dokumentacji i rozwiązywania konfliktów oraz Komisję ds. zaginionych, a ponadto dalszą współpracę obu krajów w tym zakresie. Prace Komisji mogłyby także prowadzić do pociągnięcia do odpowiedzialności jednostek, gdyż pozwalają na to zebrane dowody. Co istotne, Komisja odmówiła też rekomendowania zastosowania amnestii. Mimo to, raport zawierał wiele braków, przemilczeń a nawet błędów, a rządy państw chociaż zobowiązały się do wypełnienia jego zaleceń, tak naprawdę wcale nie zamierzały tego uczynić⁶⁷.

III. Wnioski

Liczba funkcjonujących mechanizmów sprawiedliwości tranzytywnej w Timorze Wschodnim z pewnością świadczy o zaangażowaniu zarówno społeczności lokalnej, jak i międzynarodowej w dążeniu do rozliczenia zbrodni popełnionych podczas indonezyjskiej okupacji. Niestety, pomimo istotnego wkładu w kształtowanie niepodległego Timoru Wschodniego, efekty prac instytucji zaprezentowanych w niniejszym artykule pozostawiają wiele do życzenia. Ich ogólna ocena nie może pozostać bez krytyki, gdyż pomimo przyjęcia interesujących i nowatorskich rozwiązań, ich efektem było pociągnięcie do odpowiedzialności jedynie sprawców wykonawczych, podczas gdy dowódcy wydający rozkazy znaleźli schronienie w Indonezji. Zwraca się także uwagę, że niepotrzebnie początkowo podejmowano działania *ad hoc*, zamiast przedsięwzięcia rozwiązań bardziej jednolitych. Co więcej, między Panelami i OGP trudno było zaobserwować faktyczną współpracę. Być może też zbyt wcześnie, bo już w styczniu 2000 r. zdecydowano przekazać pełną kontrolę nad wymiarem sprawiedliwości (wyluczając SCU i Panele) organom krajowym⁶⁸.

Pomimo ogłoszenia 20 maja 2002 r. przez Timor Wschodni niepodległości, a następnie przyjęcia tego kraju do ONZ, działania związane ze sprawiedliwością

⁶⁵ A. Harrington, *The Commission of Truth and Friendship Indonesia-Timor Leste: Competing Concepts of Justice*, University of Ottawa 2.12.1007, s. 9, tekst w: [http://www.eastimorlawjournal.org/ARTICLES/2007/Commission Truth Friendship East Timor-Competing-Concepts of Justice Harrington.pdf](http://www.eastimorlawjournal.org/ARTICLES/2007/Commission%20Truth%20Friendship%20East%20Timor-Competing-Concepts%20of%20Justice%20Harrington.pdf).

⁶⁶ Per Memoriam ad Spem: Final Report of the Commission of Truth and Friendship, tekst w: <http://wikileaks.org/leak/commission-for-truth-and-friendship-indonesia-and-east-timor-2008.pdf>.

⁶⁷ M. Hirst, *An Unfinished Truth: An Analysis of the Commission of Truth and Friendship's Final Report on the 1999 Atrocities in East Timor*, International Center for Transitional Justice, March 2009, s. 8–25, tekst w: <http://www.ictj.org/images/content/7/7/772.pdf>.

⁶⁸ C. Reiger, *Hybrid attempts...*, op. cit., s. 150–151.

tranzytywną były kontynuowane. SCU zakończyła działalność w maju 2005 r., wnosząc ogółem 95 aktów oskarżenia przeciwko 391 osobom, pozostawiając jednak ponad 500 wszczętych postępowań przygotowawczych, niewywieńczonych wydaniem aktu oskarżenia⁶⁹. Również Panele, zakończyły prace wydaniem ostatniego wyroku w dniu 12 maja 2005 r. Skazanych zostało 84 oskarżonych, lecz nie udało się osądzić sprawców ponoszących największą odpowiedzialność⁷⁰, którzy tym samym prawdopodobnie już na zawsze zapewnili sobie bezkarność. Mimo propozycji, by ogrom pozostałych spraw został przekazany do MTK⁷¹ lub też powołania nowego międzynarodowego trybunału *ad hoc*, na taki krok się nie zdecydowano.

Z całą pewnością jednak, oceniając działalność mechanizmów sprawiedliwości tranzytywnej, należy wziąć pod uwagę nie tylko bezpośrednie rezultaty ich prac, ale też warunki, w jakich przyszło im funkcjonować. Zważywszy na liczne, opisane w niniejszym artykule problemy, z jakimi musiały się zmagać, sam fakt ich powołania i funkcjonowania należy uznać za ważne osiągnięcie. Bez wątpienia na szczególną uwagę zasługuje Społeczny Proces Pojednawczy, określony trafnie przez C. Stahna jako „serce timorskiego systemu pojednawczego”⁷². Połączenie odpowiedzialności karnej sprawców zbrodni z pomocą w powrocie do społeczeństwa winnych przestępstw mniejszej wagi z całą pewnością może stanowić wzorzec dla innych, znajdujących się w podobnej sytuacji państw. Oczywiście tak skonstruowany podział przestępstw jest zdecydowanie zbyt uproszczony, jednakże z uwagi na całokształt okoliczności, wydaje się, że taki mechanizm może stanowić choćby namiastkę „sprawiedliwości”. Porażka działalności Specjalnych Paneli, a jednocześnie sukces procesu pojednawczego świadczy o potencjale „alternatywnych” metod rozliczania zbrodni. W odróżnieniu od nagminnie stosowanych w krajach postkonfliktowych amnestii blankietowych⁷³, mechanizm wykorzystany w Timorze Wschodnim z pewnością stanowi rozwiązanie kompromisowe, zapewniające kompleksową realizację celów sprawiedliwości tranzytywnej.

⁶⁹ Letter dated 24 June 2005 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2005/458, 15.07.2005, Annex II: Report to the Secretary-General of the Commission of Experts to Review the Prosecution of Serious Violations of Human Rights in Timor-Leste (then East Timor) in 1999, 26.05.2005, para. 107, s. 30; Ibidem, Annex I: Summary of the report to the Secretary-General of the Commission of Experts to Review the Prosecution of Serious Violations of Human Rights in Timor-Leste (then East Timor) in 1999, para. 7, s. 4.

⁷⁰ Warto zwrócić uwagę, że żaden z aktów oskarżenia nie dotyczył zbrodni ludobójstwa ani zbrodni wojennych.

⁷¹ Timor Wschodni jest stroną Statutu MTK od 6 września 2002 r.

⁷² C. Stahn, *Accommodating Individual Criminal Responsibility and National Reconciliation: The UN Truth Commission for East Timor*, „American Journal of International Law” 2001, nr 95, s. 963.

⁷³ Por. np. akty amnestyjne wprowadzone w: Argentynie (1986 i 1987 r.), w Chile (1978 r.), w Salwadorze (1993 r.), w Gwatemali (1996 r.) oraz w Peru (1995 r.).